

Lőrincné Istvánffy Hajna

Európa-tanulmányok – divat avagy új tudományos diszciplína?

A hazai felsőoktatási intézményekben az utóbbi időben rendkívüli mértékben megnőtt az „Európa-tanulmányok” jelentősége. Azon ritka jelenségnek lehetünk tanúi, amikor a kereslet és kínálat szinte párhuzamosan futott fel: ahogy nőtt az integrációs kérdések iránt érdeklődők száma, úgy bővült az intézmények által felkínált „európai” tárgyak, tantárgyblokkok és szakosodási lehetőségek köre. Az is figyelemre méltó, hogy az oktatási piac e szegmensébe – a biztos értékesítés és profit reményében – nagyon sok, eredendően nem oktatási intézmény is egyre aktívabban bekapcsolódott. A címben szereplő kérdés felvetést nem utolsó sorban éppen az indokolja, hogy az Európa „szakértői”, „menedzseri” vagy „diplomata” stb. hangzatos elnevezésű diplomát vagy oklevelet ígéro programok soha nem észlelt mértékben léptek a színre.

A téma iránti felfokozott érdeklődés aligha indokol különösebb magyarázatot. Az európai integráció napjainkban olyan szintre jutott el, pontosabban olyan mélyre hatoló egységesülési folyamatok indultak be, amelyekre a nemzetközi gazdasági kapcsolatok eddigi történetében nemigen találhatunk példát. Önálló nemzetgazdaságok, ill. politikai-társadalmi egységek teljesen újszerű módon – szuverenitásuk önkéntesen vállalt feladásával – kísérelik meg globális nemzetközi pozíciójuk erősítését, vagy nemzetközi térszűrésük megakadályozását. Az integrációs folyamatot ma már nem tekinthetjük bizonytalan kimenetelű kísérletnek. Az Európai Unió immár félvszázados múltra visszatekintő működése még a legszkeptikusabb szemlélők számára is kellően igazolja a hivatalosan deklarált integrációs elhatározások és erőfeszítések realitását. Az elmúlt évtizedek eseményei – az időnként bekövetkező kudarccal, a felszínre törő belső feszültségekkel és heves vitákkal egyetemben – kétségtelenül bebizonyították, hogy a vezető európai országok valóban komolyan gondolják politikai, gazdasági és pénzügyi szféráik tudatos, azaz sajátos elvek szerint vezérelt integrálását.

Az európai integrációs folyamat gyökerei

Az európai egység eszméje, az egységes Európa megteremtését célzó tervek, javaslatok és elméletek az I. világháborúig nem váltottak ki különösebb visszhangot. Európa egységét, az európai eszmét általában erőltetett gondolatnak tartották, mivel úgy vélték, hogy azt az európai hatalmak közötti tradicionális feszültségek, a nemzetgazdaságok fokozódó érdekellentétei ellenére sem lehet kétségbe vonni. Vagyis az egységes Európa létét a gaz-

dasági-kereskedelmi kapcsolatok természetes kötelékei alapvetően biztosítják. Mások – a politikai ellentéteket hangsúlyozva – az európai egység gondolatát utópiának tekintették. A világháború alatt, ill. azt követően a helyzet alapvetően módosult. Európának rá kellett döbennie arra, hogy már nincs egyedül, nem irányíthatja a világ gazdasági, pénzügyi folyamatait saját érdekei szerint. Elveszítette a korábban évszázadokon át birtokolt hegemóniáját, amellyel a világ politikai, gazdasági, ipari és pénzügyi rendszerét irányította. E változásokat egyfelől az új kontinens, a mind veszélyesebb versenytársrá váló Amerikai Egyesült Államok színre lépése jelezte. Másfelől Európán belül is olyan minőségi szakadás következett be, amely Európa keleti felében a – nyugati hagyományoktól és nemzetállami modellől alapvetően különböző – Szovjetunió létrejöttéből adódott. Végül a kelet-közép európai változások, a Habsburg Monarchia összeomlása nyomán kialakuló önálló nemzetállamok színre lépése is a „hagyományos” európai egység felbomlásának kétségtelen bizonyítékát jelentette.

Amikor az „európaiság” fogalma már egyre nehezebben volt értelmezhető, amikor az egységes Európa nimbusza mind jobban szertefoszlott, egyre többen ismerték fel, hogy csak széles körű összefogással akadályozható meg Európa szétesése. Fellángoltak a viták, hogy Európa pozíciójának erősítése érdekében elsősorban a tudatosan megszervezett regionális együttműködésre van-e szükség, avagy egy világméretű – az USA-ra is kiterjedő kooperáció keretében tehető meg a leghatékonyabb védőintézkedések?

Az egységes Európa megteremtésére vonatkozó javaslatok általában az USA példájára hivatkoztak. Azzal érveltek, hogy erős központi hatalom nélkül, amelynek alapját a második amerikai alkotmány rakta le, az USA nem juthatott volna el arra a fejlettségi szintre, amely az I. világháború alatt, illetve azt követően már a világ vezető hatalmává tette. Az amerikai gazdaság dinamikus fejlődését Európából irigységgel vegyes csodálattal figyelték, és a soknemzetiségű – heterogén lakosságú – USA-ban megvalósított politikai egységet mind többen tekintették követendő modellnek.

Az I. világháború, amely az európai országok között feszülő ellentéteket a legdurvább formában hozta felszínre, a dezintegráció drámai bizonyítéka volt. Az országok bezárkóztak, nemzeti érdekeik védelmét az autark gazdaságpolitikától remélték. Európa szétföredezését a Versailles-i Szerződés tovább fokozta. A létrejött új kis „nemzetállamok” között azonnal megindult a vita az új határok igazságos vagy igazságtalan voltáról. A nacionalista érzelmek fellángolása nemcsak politikai-ideológiai-eszmei síkon aknáztá alá Európa egységét, de súlyos gazdasági-kereskedelmi és ezekből következően pénzügyi-valutáris következményekkel is járt.

Az egységes Európa gondolatának egyik legismertebb szószólója *R. Coudenhove-Calergi* osztrák arisztokrata volt, aki 1923-ban fejtette ki ezirányú nézeteit. Neve szorosán összeforrt a páneurópai mozgalommal, melynek következetes támogatója és ösztönzője volt. Itt említhető meg *Hantos Elemér* magyar közgazdász is, aki az 1924-ben létrehozott Európai Vámunió Nemzetközi Bizottságának tagjaként gazdasági-kereskedelempolitikai oldalról bizonyította az egységes Európa kialakításának racionalitását.

Az aktív politikusok közül *Aristide Briand* francia államférfi tekinthető az európai eszme legelkötelezettebb hívének. A Locarnói Megállapodás aláírását követően (1925), a francia-német viszony rendeződésében bízva tette közzé javaslatát az európai államszövetség létrehozására. Ennek érdemi megtárgyalására azonban nem került sor. A valamennyi országot sújtó gazdasági válság, a tömegek fokozódó elégedetlensége, a tudatosan gerjesztett nacionalizmus, s végül a német politika locarnói irányának alapvető módosulása, a náci eszmék nyílt meghirdetése, érthetően illuzórikussá tette Briand felvetését.

Az európai egységet támogatók körében a legkülönbözőbb politikai pártok és ideológiai képviselői jelentek meg. *Trockij* a forradalmi proletariátusban vélte azt az erőt, amely képes lehet az európai államok egységesítésére. *H. Dietze* viszont Németország expanzív nacionalista törekvéseit vezette le az európai egységesülési folyamatból. *Giovanni Agnelli*, a Fiat cég megalapítója egy Európai Föderációban látta Európa talpra állításának egyetlen lehetséges módját. Az egységesülésnek sajátos formáját szorgalmazta: a nemzeti határok

lebontása helyett, a több gazdaságot átfogó termelési kartellek létrehozásában látta a megoldást.

A II. világháború alatt az ellenállás vezető személyiségei 1941-et követően több alkalommal tettek közzé olyan nyilatkozatot, melyben az európai nemzetek megbékélésére és összefogására mozgósítottak. Az 1944. évi Genfi Deklaráció egész Európára kiterjedő – Kelet-Közép-Európát is magában foglaló – föderatív államszövetség létrehozását sürgette. Számptalan javaslat született, melyek az európai államok egységes alapokon álló, koordinált újjáépítését – újjászervezését – körvonalazták. A szövetséges nyugat-európai országok vezető politikusai szinte kivétel nélkül kiálltak e tervek mellett.

Az európai integráció gondolata, mint új fogalom, a hivatalos politika síkján 1947-ben jelent meg.¹ Sem Churchill (1946), sem Marshall (1947) híres beszédében nem találkozhatunk még e kifejezéssel. Machlup szerint amerikai kormányhivatalnokok anyagaiban jelent meg először az integráció fogalma, amikor az Európai Újjáépítési Program szükségességét „egy erős és gazdaságilag integrált,” Európa létrehozásával indokolták. A hivatalos politika nyelvezetében tehát az integráció Európával összefonódva jelent meg. 1948-ban, a Marshall-segély adminisztrálására létrehozott bizottság elnöke már az „európai országok gazdasági integrációjának a felgyorsítását” sürgette.²

Az európai integrációs folyamat nyitányát az 1951-ben aláírt Párizsi Szerződés jelentette, amely létrehozta az Európai Szén- és Acélközösséget. A Robert Schuman és Jean Monnet által szorgalmazott terv nyíltan vallott célja az volt, hogy az alapvető iparágakat a nemzeti irányítás alól kivonja, hogy azok felett egy szupranacionális jellegű intézmény gyakoroljon felügyeletet. Az ESZAK létrehozását követően a tagállamok az együttműködés horizontjának kiszélesítését sürgették. A nemzetgazdasági érdekek kompromisszumával, a Spaak-Bizottság híres jelentése nyomán az integrációs folyamat érdemi beindítására került sor. Megszületett a döntés az Európai Közös Piac létrehozásáról, amelynek alapvető célját „a közös alapokon nyugvó gazdasági régió létrehozása, a termelés hatékonyságának és folyamatos bővítésének a biztosítása, a térség stabilitásának fenntartása, valamint az életszínvonal emelése” képezi.

Az 1957-ben aláírt Római Szerződéstől hosszú út vezetett – Európai Monetáris Rendszer (EMS, 1978), Egységes Európai Okmány (SEA, 1986), Maastrichti Szerződés (TEU, 1992), Amszterdami Szerződés (1997) – az egységes pénznek, az eurónak az 1999-es bevezetéséig. Az integráció horizontja folyamatosan bővült. Egyre több ország – az alapító 6 országhoz a hetvenes évektől kezdve minden évtizedben újabb három ország csatlakozott – vesz részt az integrációban. Az integrációs folyamat az ezredfordulóra minőségileg megváltozott: sokkal többről van szó, mint a nemzetgazdaságok érintkezését megszabó – segítő vagy gátló – politikák koordinálása. Egyrészt a politikák teljes körű harmonizálása a feladat, másrészt bizonyos területeken a szuverén politikák feladása a követelmény. Az uniós szinten kialakított és gyakorolt monetáris és devizapolitika elméleti és gyakorlati szem-

¹ Fritz Machlup „The History of Thought on Economic Integration” c. tanulmányában évszázadokra visszanyúlóan vizsgálta a nagy gondolkodók és államférfiak írásait. Szerinte Heckscher „Merkantilizmus” c. művében (1931) jelent meg először az integráció fogalma, mint az államok közötti harmonikus gazdasági kapcsolatok, a nemzetgazdaságok összefonódása, fúziója vagy egységesülése. Az eredetileg svéd nyelven megjelent mű angol nyelvű fordításában a gazdasági kapcsolatok felbomlása, szétszakadása kifejezések helyett szerepelt a dezintegráció fogalma. Az Amerikai Közgazdasági Társaság 1942. évi közgyűlésén szerepelt először pozitív értelemben a kifejezés: Hilgerdt The Network of World Trade c. előadásában a nemzeti gazdaságpolitikák koordinálását integrációs folyamatként tárgyalta.

² Az OEEC Bizottság előtt elhangzó beszédet kommentálva a The New York Times párizsi tudósítója mindenekelőtt az új fogalomra hívta fel a figyelmet. Az amerikai politikus 15 alkalommal használta beszédében az Európában addig még szinte ismeretlen „integráció” kifejezést.

pontból egyaránt hihetetlenül izgalmas kérdéseket vet fel közös pénzhasználat és szupranacionális (vagy finomabban fogalmazva: uniós) pénzpoltika mellett beszélhetünk-e még önálló nemzetgazdaságokról, meddig és hogyan tartható fenn az önálló „államiság” önálló reálgazdasági alapok és makrogazdasági szabályozás nélkül, avagy mennyiben tekinthető reálisnak az unió azon törekvése, hogy „egységes” piacának működési feltételeit teljes körűen szabályozza?

Az Európa-tanulmányok tartalma

Az európai integráció nyomon követése, perspektívájának előrejelzése mindenki számára – hivatásos politikusok, üzletemberek és háztartások szintjén egyaránt – korunk egyik legizgalmasabb kérdése. Különösen igaz ez az EU-hoz csatlakozni kívánó országok, így Magyarország esetében. Teljesen érthető, hogy a felsőoktatási intézmények nappali tagozatos diákjai mellett, a legkülönbözőbb területeken és szakmai képzettséggel rendelkezők részéről is egyre élénkebb az érdeklődés az olyan típusú – tartalmú – szervezett képzési formák iránt, ahol az európai integráció lényegével, elvi háttérével és gyakorlati következményeivel ismerkedhetnek meg.

Az Európa-tanulmányi programok formája és tartalma látszólag igen különböző. Intézményenként jelentős eltérés van a képzési struktúrák között. E különbség a programokat kidolgozók, ill. oktatók szakmai háttérét tükrözi. Természetes jelenség, ami a felsőoktatási intézmények, mindenekelelt az egyetemek szellemi autonómiájából következik. Ugyanakkor az is tény, hogy ha Európa-tanulmányokon komplex képzési struktúrákat értünk, tehát eltekintünk az integrációs folyamatot egy meghatározott oldalról tárgyaló egyedi tantárgyaktól, a programoknak – bizonyos hangsúly eltolódásokkal – az alábbi kérdésköröket kell felölelnie:

- Európa társadalmi, politikai és gazdasági fejlődésének a története, az integrációs folyamathoz vezető út áttekintése,
- az európai integrációs folyamat, ill. az Európai Unió jogrendszere és konkrét jogi keretei,
- a gazdasági-pénzügyi integráció, ill. az EMU (Gazdasági és Monetáris Unió) makro- és mikrogazdasági hatásai.

Az Európa-tanulmányok tartalmi azonosságát egyfelől az integrációs folyamat belső logikája követeli meg. Aligha lehetne reális képet festeni az egységes pénzhasználat bevezetéséről a korábbi tapasztalatok, ill. a hatáskapcsolatok ismerete nélkül. A fenti témakörök bizonyos mélységű tárgyalása tehát alapkövetelmény. Másfelől a nemzetközi gyakorlatra kell utalnunk. A hazai felsőoktatásban megjelenő Európa-tanulmányok aktívan támaszkodhattak a külföldi – mindenekelelt a nyugat-európai – egyetemek ez irányú tapasztalataira. E ponton feltétlenül szólnunk kell az *EU Bizottság Jean Monnet programjáról*, amely az elmúlt évek folyamán igen komoly szakmai és anyagi támogatást nyújtott az európai integrációval foglalkozó programok kifejlesztéséhez. Az eredetileg csak EU-tagországok egyetemei által igénybe vehető támogatás fokozatosan kiterjedt a „társult” országokra is. Az ELTE Jogi Kara, valamint a BKTE mellett a 90-es évek derekától mind több hazai felsőoktatási intézmény élvezhette a Jean Monnet program támogatását. Az integrációs kérdésekkel foglalkozó professzorok és fiatalabb oktatók közötti kapcsolatok kiépítése folyamatosan biztosította az Európa-tanulmányok tartalmi koordinálását.³

Az európai integráció oktatásában úttörő szerepet játszott a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, ahol az oktatási programban már a 80-as évek folyamán megjelentek

³ Az Európa-tanulmányok fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt a magyar kormány által 1998-ban kiírt Európa Tanulmányi Központ pályázat, amelynek eredményeként Phare támogatással 12 központ létesült. E központok az európai integrációs témák oktatásához, ill. kutatásához három éven át komoly anyagi támogatáshoz jutnak.

a programban olyan alternatív tárgyak, amelyek a politika „érdektelensége” ellenére részletesen foglalkoztak a Nyugat-Európában zajló integrációs folyamattal. A magyar-EU kapcsolatok érdemi felvételét követően, 1988-tól már egyre komolyabb súllyal szerepeltek az integrációs témák. A kilencvenes évek elején önálló specializációs irányként indult meg az EU ismeretek oktatása. 1995-ben, a BKTE merész vállalkozásba fogott: kétéves, Európa szakértői másoddiplomát adó képzést kínált fel az érdeklődő szakemberek számára. A program beindításában fontos szerepet játszott az, hogy az EU Bizottság két Jean Monnet „chair”-t létesített az egyetemen, több oktató integrációs kurzusa az EU hivatalos erkölcsi és anyagi támogatásában részesült, kiépült a Brüsszel által fenntartott *Európai Dokumentációs Központ*, s számos európai partner-egyetem integrációs szakértője jelezte részvételi szándékát az új Európa-programban. (University College Dublin, Erasmus Rotterdam, College of Europe stb.).

Az immár ötödik évfolyamát indító program gerincét a közgazdasági-jogi témák alkotják. Súlyponti területek a következők:

- az Európai Unió – szervezeti és jogi keretek, jogharmonizáció,
- a Gazdasági és pénzügyi unió elméleti és gyakorlati összefüggései,
- Európai Unió gazdaságpolitikái,
- EU külpolitika külkapcsolati rendszer,
- Egységes Európai piac – belépési feltételek, működési mechanizmusok
- Magyarország EU tagsága – magyar EU kapcsolatok fejlődése és perspektívája.

E rövid összegzésből is kitűnik, hogy az európai integráció legfontosabb területeit valóban lefedő Európa-programnak rendkívül összetett tematikára kell épülnie. Az EU működését, jelenlegi politikáit és jövőbeni stratégiáját csak az értheti meg, aki a hatályos jogszabályokon, az alkalmazott technikákon és a médiahíreken túl az elvi-elméleti összefüggéseket is ismeri.

Kétségtelen, hogy az Európa-tanulmányok terén igen éles verseny bontakozott ki. Ez nyilvánvalóan megköveteli a programok színvonalának emelését, hiszen a piac előbbtöbb kiszűri a látványos, de üres okleveleket adó intézményeket.

Minden kedves Olvasónknak
kellemes ünnepeket
és boldog új évet kívánunk!

A szerkesztőség